

AZ ALKOTMÁNYOS POLITIKA TANA

(Recenzió Kukorelli István: *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* című könyvéről)

Bíró Gábor István–Szentpéteri Nagy Richard

Benjamin Constant alapművének címét kölcsönvéve az alábbiakban olyan könyvnek az értékeit szeretnénk látva láttatni, amely megérdemli, hogy egy politikatudományi szakfolyóiratban szóljon róla pozitív bíráló, hiszen nem elsősorban alkotmányjogi szakmunkának tekinthető. A száraz szaktudományosság már csak azért sem lehet jellemző rá, mert szerzője immáron évtizedek óta legendás nyelvteremtő tehetséggel írja felül az alkotmányjog klasszikus fogalomrendszerét, közelebb hozva ezzel e jogág érdekesen is bemutatható szépségeit a politika iránt érdeklődő szélesebb nagyközönséghez.

Minden könyv – mint minden alkotás – magán viseli alkotójának néhány karakteres tulajdonságát, a szerző kézjegye sajátos lenyomatként van rajta a művön, felismerhetővé téve azt. A jó szerző nem ír jobban, mint bárki más, de úgy ír, ahogyan senki más.

Márpedig a *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* című könyvet (Századvég, Budapest, 2006) nem írhatta volna más, mint Kukorelli István, akinek jellegzetes nyelvhasználata, a tudomány iránti alázattal és a tárgyat illető tisztelettel megírt, világos, feszes mondatai összetéveszthetetlen karakterjegyeket biztosítanak minden művének, a korábbiaknak éppúgy, mint ennek a régen várt, egy teljes évtizeddel a szerző legutóbbi kötetének megjelenése után napvilágra került könyvnek.

Ama legutóbbi *Az alkotmányozás évtizede* címet viselte, és valóságos alapműnek számított az alkotmányjog művelőinek körében, hiszen nem kevesebbre vállalkozott, mint a huszadik század utolsó évtizedének folyamatos, szinte szakadatlan, folyvást nekibuzduló, meg-megújuló alkotmányozásának bemutatására. E nem kis feladatot olyan nívón végezte el, hogy megkerülhetetlenné tette magát a jövő jogtörténései számára, akik e kivételes magyar jelentéset, a soha be nem fejezett, és talán nem is befejezhető alkotmányozási folyamatot minden időben tanulmányozni fogják.

Midőn e legújabb könyvről szólunk, éppen egy újabb alkotmányozási nekibuzdulás hullámában találjuk magunkat: a szerző hazájában ezekben a napokban a hatalom új alkotmányt ajándékoz a nemzetnek. Erről az ajándékról

máris joggal várhatjuk Kukorelli professzor véleményét, amely feltehetően egy következő kötetben kerül majd az olvasók elé.

Ez a mostani kötet még nem tudhatott arról, hogy röviddel megjelenése után az éppen már-már megtorpanni látszott folyamatos alkotmányozás szédítő tempót fog venni, és lélegzetelállító gyorsasággal és makacssággal, ugyanakkor következetlenül és hibáktól terhesen egy olyan végeredményt fog produkálni, amely – a hagyományok folytatása mellett – jelentős részben éppen az elmúlt két évtized tagadására is épül.

Semmi nincs távolabb az itt recenzeált könyv szellemiségétől, mint ez a tagadás. A *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* nem tartja „zavarosnak” a rendszerváltás óta eltelt húszéves korszakot, még ha olykor kemény, de megalapozott kritikával illeti is, és nem tartja meghaladandónak azt a jogállamot, amelynek kiépítésében szerzőjének is elvitathatatlan szerepe volt – bárhová állította is őt a történelem (Kukorelli István következetesen egyívű, de változatos közéleti pályája ismert a közvélemény előtt). A könyv legfontosabb „üzenete” – vagy talán mondhatjuk így: tanítása (tankönyvként is használható múrról lévén szó) – éppen annak a „súlyegyennek” a szükségessége, amely a tradícióhoz való hűség és a modernizációhoz való alkalmasság, a megújuláshoz kellő elhivatottság között kívánatos.

Ennek megértése nélkül semmit sem ért meg – sem az alkotmányból, sem a közéletből – az, aki nem a szerzőre jellemző tudatossággal és érzékenységgel közelít e nemzet történetéhez és jövőjéhez.

Ez az érzékenység – vélhetjük – nem kis részben a szerző szakmai háttéréből táplálkozó termékeny jogérzék „keserédes” gyümölcse. Utóbbi jelző nem a mű minőségére, hanem írójának éleslátására utal, mellyel annak a rendszernek a gyengeségeit veszi számba, amelynek ő maga részese, és egykor létrehozója is volt. Ennek során családi háttérét, gondolkodásmódját, korai éveit és gyakran személyes véleményét, vagyis az egykori „talár mögötti embert”, az alkotmánybíró „daimonion”-ját is bemutatja olvasóinak. Természetesen – ahogy ennek maga is hangot ad – a személyes integritás mindvégig csak mögöttes tartalomként, morális védőhálóként szolgálhat, hiszen annak idején a „jogállam koronájának” tagjaként ő sem feledkezhetett meg róla, hogy az Aranybulla hiteles másolatával (helyesen vagy sem) díszített talár felöltését követően – akár személyes meggyőződésével ellentétesen döntve – mindenekelőtt az államot kellett képviselnie.

Ugyancsak a tanulmánykötet minőségéről árulkodik a szerkezetben tükröződő axiomatikus koncepció és jogállam-felfogás, amely a magyar alkotmányjog vizsgálatát több oldalról is lehetővé teszi, mindvégig az anyagi jogra támaszkodva, de azért ki-kitekintve a valóságos, érvényesülő jogra is. Ennek megfelelően a könyv négy nagyobb fejezete történelmi perspektívából, az Alkotmánybíróság nézőpontja mentén, az országgyűlési képviselők parlamenti jogban tükröződő felfogásán, illetve – a tisztelgő beszédek fontosságának in-

dokoltsága okán – maga a szerző személyes interpretációján keresztül vizsgálja meg a magyar alkotmányjog fejlődésének számos jelentős, jogrendszerünket befolyásoló momentumát.

Az első, a *Közjogtörténeti tanulmányok* című rész tartalmazza a kötet címadó tanulmányát, amely egyben egyfajta alkotmányfejlődési keret rövid summázataként fogja össze egyrészt e fejezet, másrészt az egész kötet tanulmányait. A magyar alkotmányjog mindenkori külső és belső dependenciáját, valamint a „nemzetközi csillagjárásból” levont tanulságokat csak a körülmények és az ok-okozati összefüggések feltárása mellett lehet következetesen elemezni. E kritériumnak a szerző eleget tesz, hiszen több helyen is hangsúlyozza a „ritka nemzetközi szabadsághelyzetet”, mely nélkül alkotmányfejlődésünk kardinális lépéseit nemigen sikerült volna megtenni.

Az első tanulmányban a szerző jelentős kísérletet tesz a magyar alkotmányok *differentia specificáinak* óvatos és körültekintő feltérképezésére, azzal a szándékkal, hogy felvázolja a magyar alkotmányfejlődésre leginkább jellemző sémát. A közös jellemzők mellett – mint az ideiglenesség és a szabályozás viszonylag szűk terjedelme – az 1848-as, az 1946-os és az 1989-es alkotmány számos különbségére is rámutat. Az elemzés részletes és igényes, miközben a könnyed, olvasmányos stílus és a strukturált gondolatmenet nem megy a szakmaiság rovására, míg a következő tanulmányok információanyagát éppen az itt megalapozott gondolatok részletes kibontása, és az eltérő nézőpontok korrekt kifejtése jellemzi.

A magyar alkotmányos rendszer karakterisztikájaként a szerző a nemzeti jelképeket mint tradicionális elemeket jelöli meg. Fontos motívum e jelképek nemzeti mivolta, minthogy ezek nemcsak az állam „vízjeleiként”, hanem egy élő és folyamatosan változó *communió*hoz való tartozás szimbólumaiként jelennek meg. Eme – a szokásjog mentén kialakult, és sokáig csak jogszokás által szabályozott – nemzeti jelképek közül később az alkotmányjog többet is sáncaiba fogadott. Ahogy azt a szerző hangsúlyozza, az 1989-es alkotmányos rendszerváltás prudens következetességgel egymás után rendezte a legfontosabb jelképek alkotmányos szabályozását. A himnuszról az 1989. évi XXXI. törvény, a zászlóról az 1990. évi XL. törvény, a címerről pedig az 1990. évi XLIV. törvény rendelkezett. E nemzeti jelképeken kívül azonban maradt még számos, amely a nemzet összetartozását, közös történelmét és múltunk emlékezetes eseményeit örökíti meg.

Ugyanakkor e gazdag nemzeti szimbolikában sincs még egy olyan fontos állami jelkép, mint a Szent Korona. Kukorelli szerint az „ezeréves államiság” sarokköve azért őrizhette meg létjogosultságát a magyar történelem „zivataros századaiban”, mert progresszív módon mindig a szuverenitás hordozójának hatalmát jelenítette meg. Kezdetben a király hatalmának szimbóluma volt, majd a „nemzeti szuverenitást” jelképezte, előbb a feudalizmusban a rendi

társadalom differenciált nemességét, majd a polgári alkotmányosság korában a választópolgárok közösségét illette meg (Kukorelli, 2006: 11–19).

A magyar államalapításról és a magyar állam ezeréves emlékének megörökítéséről szóló 2000. évi I. törvény e jogi „misztikumot” hivatott fenntartani, további impulzust adva a – napjainkban egyre inkább diverzifikálódó társadalom miatt alapkövei mentén – megrepedezett nemzeti identitástudatnak. A nemzeti jelképek és az állami felségjelvények elemzésekor azonban a szerző vizsgálódásának fókuszát az európai színtér felé fordítja. Állítása szerint a nyugat- és észak-európai alkotmányok többsége nem tér ki az állami címerre, mely a közép-kelet-európai alkotmányokban az állami szuverenitást megtestesítő legfontosabb felségjelvényként jelenik meg. Végül a szerző a nemzeti jelképek használatának jogi lehetőségeit – az állandó és az ad hoc eseteket is ideértve – veszi számba, majd elemzését az alkotmánybírósgági praktikumból vett precedenssel zárva kitér a nemzeti jelképek védelmének és a véleménynyilvánítás szabadságának kényes kapcsolatára is (Kukorelli, 2006: 20–26).

A felelősségi klauzuláról – vagyis a határon túli magyarok iránti felelősségérzet passzusáról – szóló tanulmány a kötet által feldolgozott témák között viszonylag érzékenynek tekinthető. Ez részben az alkotmányos rendelkezés normatív volta körüli heves vitának, részben e paragrafus nem túl szerencsés szövegezése miatti nemzetpolitikai propagandának köszönhető. A szerző az autentikus interpretáció felé fordul a jogilag helyes értelmezés megtalálása érdekében. A gond csak az, hogy a törvényjavaslat egykori indokolásából nem tudhatunk meg sokat, az ugyanis csak a kedvezőtlen világpolitikai „széljárás” miatti helyzet elfogadását, a határainkon túl élő magyarokkal való kapcsolat-tartást deklarálja. Nem véletlen az sem, hogy eddig egyetlen alkotmánymódosítás sem vállalkozott e szövegrész újragondolására.

A felelősségi klauzula által érintett személyi körről ma még nagyobb viták folynak, mint magának a rendelkezésnek a jogi tartalmáról. E körbe nemcsak a külföldön élő magyar állampolgárok, de a Kárpát-medencében, illetve a világ egyéb térségeiben élő magyar etnikumú külföldi állampolgárok és hontalanok is beletartoznak. E differenciált személyi kört a szerző szerint nem szabad leszűkíteni kizárólag az állampolgárságra és a külföldön élő magyar állampolgárok választójogának kérdésére. A felelősség elvét az állampolgárság és a választójog e személyi körre való általános kiterjesztése révén – a nemzetközi jog és az alkotmány elveinek együttes tiszteletben tartása mellett – nem lehet megoldani. A problémát tovább mélyíti, hogy az állampolgárság nem feltétlenül egyezik a személyek etnikumával. (E kérdésről másutt volt módunk szólni, lásd Szentpéteri Nagy Richard: *A köztársaság szíve*, ÉS, 2008/50.)

A második nagyobb rész, *Az Alkotmánybíró(ság) szerepfelfogása* című fejezet a szerző szakmai tapasztalatainak és betöltött pozícióinak köszönhetően pontos és részletes, de egyben egyedi esszenciájú jogtudományi műremek is. A bevezető tanulmány elején az Alkotmánybírósgág szerepfelfogását többféle né-

zópontból, az állampolgárok, továbbá a jogtudomány, a nemzetközi megítélés és az önreflexió „szemüvegén” át vizsgálja. Nem tagadja az Alkotmánybíróság népszerűségét, amennyiben az intézmény a dinamikusan változó politikai életben egyfajta szilárd viszonyítási pontként szolgál az állampolgárok hatalomról alkotott felfogásában. Nem mehetünk el ugyanakkor az Alkotmánybíróságot ért kritikák mellett sem, melyek főként az ügyek lassúságát, altatását, esetleges kedvezőtlen döntéseket vetettek a „közjogi elefánt” szemére.

A politika, illetve a pártok és az Alkotmánybíróság kapcsolata korántsem mondható nyugodtnak. Utóbbi politikai jellegű hatásköreit a politikum saját hatáskörének csorbításaként éli meg, és folyamatosan az Alkotmánybíróság jogkörét megnyírbálva próbál kitorni az államszervezet által rá kényszerített korlátokból. Az Alkotmánybíróság a politika fékje, mely rohamos léptékű változtatások esetén kimért következetességgel jelzi: állj. Öröködik a jogrendszer koherenciája felett, ugyanakkor figyelembe kell vennie az ország kormányzó-képességének alapvető fontosságát. A szerző a politikai színezetű hatáskörök visszavétele mellett szóló érveket is számbaveszi, hangsúlyozva, hogy egy gazdaságpolitikai kérdéseket is diszkrecionálisan mérlegelő szerv nem béníthatja meg magát a kormányzást.

Ezeknek a mondatoknak a lejegyzésekor még álmában sem gondolhatta senki, hogy ma a jogállam híveinek az Alkotmánybíróság létéért és értelméért kell aggódniuk. A politikai „fejlődés” olyan gyorsan tette jogtörténetivé az itt közölt fejtegetéseket, hogy látszólag a jelentőségük is csökkent. Valójában azonban éppen azáltal lettek igazán jelentősek, hogy akkoron íródtak le, amikor még „tiszta volt az ég, zöld ág virított a fák lombjain”, és az alkotmányosság telét a politikai meteorológusok éppúgy nem látták előre, mint maguk a választópolgárok.

Kukorelli a közjogtudomány felől az Alkotmánybíróság szerepfelfogásának kialakulását három fő tényező összjátékaként értelmezi. Legfontosabb volt az intézményes keret, az institutio jogrendszerbe süllyesztése, mely aztán alapját képezte a további elemeknek. Az első megbízatási ciklus idején különösen fontos volt az alkotmánybírák szocializációja, illetve az Alkotmánybíróság összetétele. Ez később jelentős befolyást gyakorolhatott a jogintézmény hazai karakterének, hangsúlyos és kevésbé meghatározó jellemzőinek megszilárdulására. Végül az Alkotmánybíróság mindenkori elnökének habitusa is érződik, tetten érhető az intézmény szerepfelfogásán.

Amiképpen sokat tud minderről – és az alkotmánybíráskodás mindennapi gyakorlatáról – Kukorelli István, éppúgy tagadhatatlan, hogy az általa is parlamenti jognak nevezett jogterületnek aligha van nálánál pontosabb ismerője. Már előző köteteiben is részletesen szólt a házsabályok és a parlamenti politizálás intézményes, jogi, formális és informális kereteiről, de ennek a könyvének harmadik, parlamenti jogról szóló fejezetében is mindenekelőtt az 1994-

98-as országgyűlési ciklus alatt megszilárdult jogszabályi és jogszokási háttér sajátosságainak bemutatására vállalkozik.

A kilencvenes évek középső harmadában fogadta el a parlament az új házszabályt és az összeférhetlenségi törvényt is. A házszabály akkori elfogadásának a szerző szerint több magyarázata is van. Ezek között említi a koalíciókötés következtében elháruló eljárési akadályt, illetve a parlamenti váltógazdaságban még képlékenyen polarizálódó csoportokat. Az új házszabály érdeme, hogy a valós helyzetnek megfelelően a pártfrakciókra, és nem az egyéni képviselőkre helyezi a hangsúlyt, valamint a parlamenti munka hatékonysága érdekében egyfajta „arany középút” megtalálására törekedett, midőn a képviselők szólásszabadságát csak a szükséges mértékben korlátozza. További pozitívumként jellemezhető az ellenzéki jogok szabályozása, melyben ugyan a kisebbségben lévők jogait is biztosították, de azok érvényesíthetősége ellenzéki összefogás nélkül igencsak megkérdőjelezhető volt.

Az összeférhetlenségi törvény kiegészítette az országgyűlési képviselők jogállásának hiányos fragmentumait, és az 1994-es választáson mandátumot nyert polgármesterek nagy száma miatt *ex post* összeférhetővé tette az országgyűlési képviselői tisztséget a polgármesterséggel. A szerző a parlament stílusában, munkájában bekövetkező változást *inter alia* az országgyűlési képviselők tudásával, képzettségével és szocializációjával állította párhuzamba. A diplomák közötti arányeltolódások, illetve az országgyűlési képviselők utolsó beosztását, korábbi foglalkozását illetően is figyelemreméltó megállapításokat tesz (Kukorelli, 2006: 151–167).

Ezek az idők persze a jelen perspektívájából visszanezve – minden „politikai csatározásaikat” is felidézve – jelentéktelen békétlenségű időknek tetszenek, midőn ma a parlamenti kormányzás és az egypárti alkotmányozás változó körülményei közepette a kétharmados többség egyeduralma érvényesül, gesztusok és korlátok nélkül. Mindez azonban nem csökkenti az egykori kritika érvényét és élet, még tágas történelmi távlatokba helyezve sem.

A *Frakciók a magyar parlamenti jogban* című tanulmány a parlamenti jog mint jogterület körülhatárolásával indul. A szerző a különböző nézőpontok számbavétele után maga is állást foglal a kérdésben, méghozzá a komplex értelmezés mellett, a választójogot, a pártjogot és a frakciójogot is a parlamenti jog, utóbbit pedig az alkotmányjog „kebelébe is fogadva”. Rámutat a frakciók egyre növekvő jelentőségére, mely végül kikényszerítette, hogy a házszabályok valódi súlyuknak megfelelően kezeljék a képviselői csoportokat.

De a házszabályok nem az egyedüli frakciókkal foglalkozó jogforrások. Viszonylag gyakran találkozhatunk frakciószabályzatokkal, esetenként pedig az alkotmányi szintű szabályozás is előfordul. A szabályozási filozófia oldaláról a szerző két gyakorlatban érvényesülő megoldást nevesít. Egyrészt e szabályozások jogon kívüli elemként kezelve figyelmen kívül hagyhatják a pártok és politikai frakciók befolyását, határozott tényreését, másrészt részletes sza-

bályrendszert dolgozhatnak ki működésüket illetően. Az európai parlamentáris demokráciák többnyire az utóbbi megoldás visszafogottabb változata mellett döntenek, és korlátozott keretek között meghagyják a jogszokás által kialakított szabályok „rugalmas” szféráját.

A magyar alkotmányból kiindulva a frakció mint intézmény igencsak nehezen megfogható. Az eldöntendő kérdés mindenekelőtt abból ered, hogy a frakció pártszerveként, vagy a parlament szerveként, ennél fogva alkotmányos intézményként értelmezhető-e. A szerző gondolatmenete szerint maga a szabad mandátum elve zárja ki a frakció pártszerveként való értelmezési lehetőségét. A frakciókat nem pártöntések, hanem a már megválasztott országgyűlési képviselők szabad akarata hozza létre. Nem utasíthatók és „jogi eszközökkel nem kényszeríthetők” a párt véleményével asszonáns döntésekre.

Ebben a nagyobb részben – amiképpen a könyv egészében is – azok a passzusok érdekesek a legnagyobb figyelemre, amelyek a parlamentarizmus magyarországi gyakorlatáról elmélkednek, mi több, helyenként kritikai éllel még javaslatokat is megfogalmaznak jövőbeli alkotmányozók számára. A magyar közjog megújítása szempontjából semmi sem fontosabb ennél, ugyanis a parlamentáris kormányforma mibenlétével kapcsolatban hazánkban általános a totális félreértés.

A parlamentarizmus, mint kevesen tudják, olyan kormányzati rendszer, amely – egyébként érdekes módon a többi kormányformához hasonlóan – voltaképpen megtévesztő nevet visel. E kormányzati rendszer esetében éppenséggel nem arról van szó, mintha a parlament volna a legfőbb hatalom, legfeljebb csak arról beszélhetnénk, hogy a politikai élet – legalábbis egyik – középontja a törvényhozásban van, de tudvalevő, hogy e kormányforma esetén mindez a kormányzás, vagyis a tágabb értelemben vett kormányzat központi tereuma is. A kormányzás teljes formája, vagyis a *The Queen in Parliament* formula éppen azért férhet meg a parlamenti szuverenitás eszméjével, mert az eszme eredeti formája szerint éppen ebben a központban egyesült mindhárom hatalmi ág egymással (!) és az államfői hatalommal.

A magyar parlamentarizmus tiszteletre méltó, valósággal csodálatos, és nemcsak térségünkben, de jószereivel a kontinensen is egyedülálló óriási tradíciói ellenére ez a körülmény az utóbbi évtizedekben teljességgel érthetetlennek bizonyult a magyar alkotmányjogász szakma majdhogynem egésze számára, nem beszélve a politológusok teljes céhéről. Nem feladatunk most vizsgálni ennek okát (másutt azonban kitérünk az okokra), de az bizonyos, hogy a szocialistának nevezett kommunista hatalomgyakorlás kárhóztatott évtizedei nagy szerepet játszottak abban, hogy a magyar közjogtudomány és közjogi gyakorlat ezt a régi tudását elvesztette, elfelejtette, és nem is látszik hajlamosnak újból megtanulni, vagy legalább megérteni. Mindez azt eredményezi, hogy a parlamentarizmus kristálytiszta következetességű belső logikájának

klasszikus rendjét a mai magyar közéleti, politikai és tudományos közegben irdatlan nehéz elmagyarázni, különösen röviden. Kukorellinek ez sikerül.

Világossá teszi, hogy tarthatatlan az a hatalomfelfogás, amely a ma még hatályos alkotmány 2.§ (2) bekezdéséből következik – ugyanezen szakasz (1) bekezdésének pontatlan fogalomhasználata miatt is – a szuverenitásra, a népszavazási tárgyakra és a hatalommegosztásra nézve. Ugyancsak elképesztő az a szemlélet, amely a 19.§ (1) bekezdésében megjelenik, és a kommunista hatalomfelfogás máig megmaradt lenyomataként annyira beleégett a szövegbe, hogy lehetetlennek látszik kiirtani onnan.

Az új alkotmány előkészítésének összes dokumentuma, ideértve a szakértő anyagok teljes sorát még említésszerűen vagy hivatkozásképpen sem utal ezekre a problémákra. Ez alapján a jelek szerint az új alkotmány a parlamentarizmus tekintetében semmivel sem lesz jobb, mint elődje, és hazánkban sajátosan fenntartja azt a már térségünkben is ritkuló gyakorlatot, mely szerint az Országgyűlés – mint „legfőbb államhatalmi szerv” (!) – folyamatos szavazásokkal tölti az időt, miközben maga választja meg a köztársaság egy seregnyi köztisztviségére a legfőbb tisztségviselőket. Ráadásul ezek közül a legtöbbnek személyére maga a köztársasági elnök tesz javaslatot a háznak, amely teljességgel elképzelhetetlen, nevetséges, sőt egyenesen röhejes volna egy parlamentarizmusára büszke, valamirevaló alkotmányos államban, ha az nem Magyarország lenne.

Az új alkotmány előkészítésekor ezekre a funkció nélküli, száználmas anomáliákra feltétlenül figyelni kellene, ha akadna, aki figyelmeztet rájuk, és nem hagyja, hogy az új alkotmány újdonsága néhány – egyébként fontos – szimbólum alaptörvénybe, vagy annak preambulumba való beemeléséből álljon, miközben megmarad a két évtizede már elhagyottnak hitt kommun-típusú hatalomszerkezet teljes közjogi arzenálja.

Kukorelli néhány ponton újrashabályozni javasolja a parlamenti jogot, erre vonatkozóan koncepciót tesz az asztalra (ezt a tanulmányt szerzőtársakkal együtt jegyzi). Korábbi könyveihez hasonlóan részletesen elemzi a magyar kormányforma sajátosságait, amiképpen a létrejöttének sajátosságait is, hiszen a genesis jelet nyomott a termékre – ez „a kor lenyomata a kormányformán” –, máig meghatározóan.

Ugyanakkor az egész könyvön végigvonul a népszavazás alapvető problémájának változatos pertraktálása. Legyen szó akármilyen nagyobb részről vagy fejezetről, a szerző nem hagy ki egy-egy mondatot, megállapítást, megjegyzést, észrevételt, kritikai vagy jobbító javaslatot, megfontolást vagy meggondolt körülményt, amely a referendumok vagy plebiszcitumok szabályozására vagy lebonyolítási rendjére vonatkozik. Minden részben több tanulmány kifejezetten a népszavazások történetéről, az OVB és az Alkotmánybíróság szerepéről szól, a szerző személyes tapasztalatainak bő felhasználásával.

A népszavazás magyarországi szabályozási helyzete valósággal szörnyű. Kukorelli István ugyanakkor a népszavazások legismertebb hazai szakértőjeként az évek során egyre kritikusabban ítélte meg az intézményt, levetkőzve a romantikus pátoszt és meghaladva a konzervatív gőgöt is, mely a népszavazások közmegítélését annyira jellemzi. Mint ismert, személyes életében is fontos szerepet játszottak a magyarországi népszavazások, különböző közfunkcióiban lépten-nyomon találkozott velük, az élmények és az emlékek a tudomány asztalára kerülve letisztult keretben kapták meg tanulmányformájukat.

A személyes életpálya többször is visszaköszön azokban az interjúkban, amelyek mintegy rejtett érdekességekként vannak elhelyezve az egyes nagyobb részekben belül, s melyekből az érdeklődő olvasó az intimitásokat mellőző háttérét ismeri meg mindannak, amit Kukorelli István önképe és feladatfelfogása jelent. Ezek a beszélgetések már-már a mélyinterjúk alaposságával, számtalan apró, de jelentős részletre kiterjedően mesterek példáit, családi vonatkozásokat, helyi kötődéseket, ideológiai elköteleződéseket, politikai felfogásokat, közéleti szerepértelmezéseket hoznak közelebb, fókuszálnak megértéseket, történeteket és jellemeket, tartalmaznak vallomásokat hitről, nemzetről és tudományról.

Ezeket folytatja az utolsó nagyobb rész is, hiszen a tanulmánykötet *Tisztelgő, emlékező beszédek* csokrával zárul. E beszédek történelmi személyek arcélét és múltunk jelentős eseményeinek magasztos légkörét idézik meg. Esetünkben azonban itt is többről van szó, mint beszédek összefogásáról. A szerző attitűdjét, beállítottságát és alkotmánybírói habitusát is megismerhetjük, részben az általa fontosnak tartott beszédek kiválasztásán, részben az azokban megfogalmazott *de lege ferenda* javaslatokon keresztül (Kukorelli, 2006: 259–308.).

E beszédek ugyanakkor sokkal inkább kisesszéknek tarthatók, mint szónoklatoknak, valamiképpen úgy, ahogyan a tanulmányok is nagyesszéknek számítanak ebben a kötetben. Az esszéműfaj sajátos műfajjegyei egytől egyig megmutatkoznak e tisztelgő, emlékező „szózatokban”, csakúgy, mint a korábbi kötetek darabjaiban, méltán folytatva azok sorát. Úgy tetszik, hogy Kukorelli István már húsz évvel ezelőtt megtalálta azt a hangot, amelyen leghatásosabban szólal meg. A műfaj legkiválóbb művelője, a már életében legendás Adam Michnik szerint „az esszé művészete mindig is a szuverén reflexió művészete volt, a világ többértelműsége és az igazság kacskaringós útjai fölötti elmélkedés. Az esszé az erkölcsi tisztesség utáni vágyat öntötte szavakba, a fanatikus üvöltés és a bürokratikus dogmák világának elutasítását. Az esszé jó szelleme része volt a szabadságra nevelésnek” (*Jó szellemek eszköze*, fordította Pályi András, In: Adam Michnik: *Harag és szégyen, szomorúság és büszkeség*, Kalligram, Pozsony, 2006: 85.).

Az esszéisztikus nyelvhasználat sohasem ment a tudományosság rovására, csak érthetőbbé tett olyan folyamatokat, amelyeknek bemutatására a tudomány formanyelve nem lenne elegendő. A nemzetközi tudományosság objek-

tívítási kritériumrendszere csakis így találkozhat a nemzetivel, mert nemzeti tudomány nem létezhet, csak nemzeti kultúra, amely definíció szerint nem lehet nemzetközi vagy nemzetietlen. Ennek felismerése sok magyar szellemi műhelyben várat még magára, de Kukorelli István „műhelyében” axiómának számít.

Mivel azonban a kötet a szerző tudományos előmenetelének formai eszköze és állomása is, a könyvnek hivatalos bírálói is akadtak. (A kritikák egyetértettek abban, hogy a mű alkalmas az MTA doktori dolgozatának státusára, és szerzőjét akadémiai doktorrá emeli, miáltal – a közelmúltban megtörtént avatás apropóján – magunk is hivatottá válhattunk arra, hogy e néhány éve megjelent könyvet most mutathassuk be e folyóirat olvasóinak.)

A kötet egyik hivatalos bírálója, Bragyova András kitűnő kritikájában (Közjogi Szemle, Pécs, 2010/4) számos koncepcióbeli igényességre hívva fel a figyelmet arról is megemlékezik, hogy a műfaj, amelyet Kukorelli követ, inkább hasonlít Eötvös vagy Deák stílusához, mint a szerző által leginkább kedvelt Széchenyi-féle vagy bibói karakterhez. E hazában természetesen senki sem tartaná sértőnek, ha szerepfelfogását Deák Ferenc vagy Eötvös József feladatvállaló attitűdjével hoznák összefüggésbe, de nem éreztelen felismerni, hogy a hazai tudományos esszéirodalom magas hagyományainak Széchenyi által megkezdett és Bibó által meghatározó színvonalon művelt változata Kukorelli munkásságában egyenes jelleggel folytatódik,

Ekképpen az itt recenzeált kötet mintegy negyven hosszabb-rövidebb esszészzerű tanulmánya között joggal kaptak helyet a kötetzáró beszédek, melyek a szerző szívének kedves történeti alakok, a szoborszerű Istvánok, Szent István, Bocskai, Széchenyi és Bibó emlékének állítanak beszéd-émlékműveket. Hogy ércnél maradandóbbakat-e, azt a szerzői alázat biztosítja – e beszédek nem elmondójukat, hanem hőseiket dicsérik, s ezzel a szónoknak szolgálnak tiszteletet. Nem protokollszövegeket olvasunk e lapokon, hanem jellemző tényeket és jelenségeket megvilágító remekeket.

Ez a fajta esszé mint műfaj ugyanis önmagán túli célokat követett mindig is, „nemcsak a hivatalos beszédek világtól állt távol, de az ellenzéki tüntetéseken fennhangon skandált derék, kormányellenes jelszavaktól is. Az esszé a tolerancia és a józan ész jó szellemének eszköze volt: elutasította az inkvizíciót, anélkül, hogy magáévá tette volna a lutheránusok fanatizmusát. Az esszének ez a fajtája Rotterdami Erasmus öröksége, de ott áll mögötte a humanisták köztársaságának egész nemzetsége” (Michnik, 2006: 85.).

Ebből a szellemi családból származik Kukorelli István is, akinek *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* című folyamatos aktualitású kötete méltán ajánlható átélő tanulmányozásra mind a szűkebb jog- és politikatudományi szakma, mind a szélesebb közönség számára. Jó lenne, ha a szerző egykori tanítványai, a mai kétharmados alkotmányozók is felfigyelnének rá.